

УДК: 726.825:7.033.3(477.83/.86):930.85

Маргарита ПУГАЧЕНКО

аспірантка кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету
імні Бориса Гринченка
ORCID: 0000-0003-0837-1108
m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua

Marharyta PUHACHENKO

PhD Candidate at the Department of Fine Arts,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University;
ORCID: 0000-0003-0837-1108
m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua

Марта КАЛАПУНЬ

Marta KALAPUN

Начальник Архівного відділу виконавчого комітету
Болахівської міської ради Івано-Франківської області
Head of the Archival Department of the Executive Committee
of the Bolekhiv City Council, Ivano-Frankivsk Region
ORCID: 0009-0006-5571-1602
martahayort@gmail.com

**ОРНАМЕНТИ НАДГРОБНИХ ПЛИТ
НА ЄВРЕЙСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ В М. БОЛЕХІВ**

**ORNAMENTATION OF GRAVESTONES
IN THE JEWISH CEMETERY
OF THE TOWN OF BOLEKHIV**

Анотація. У статті досліджено історію формування,
функціонування та символічного значення цвинтаря

у місті Болехів як важливого елемента сакрального простору єврейської громади Східної Галичини XVII–XX століть. Проаналізовано правові та соціокультурні передумови виникнення болехівського «кіркуту» в контексті привілеїв, наданих єврейському населенню Речі Посполитої, та розглянуто історію формування єврейського кладовища. Особливу увагу приділено локалізації цвинтаря, семантиці назв «окописько» та «кіркут», а також специфіці просторової організації єврейських поховальних комплексів Галичини.

Вивчена структура кладовища на співпадіння із загальноприйнятою, а також була спроба систематизувати символіку нагробних плит єврейського цвинтаря. На основі архівних документів, епіграфічних матеріалів і польових досліджень розглянуто еволюцію орнаментів мацев від найдавніших до першої третини XX століття. Висвітлено роль надгробків як сакрального об'єкта, що поєднує текст, орнамент і символічний код юдейської культури.

Окрему увагу приділено семантиці символів і розглянуті їх можливі інтерпретації. Описані зооморфні і рослинні мотиви у декоруванні надгробних плит, що репрезентують локальну художню традицію єврейського сакрального мистецтва. Розглянуто «кіркут» як простір колективної пам'яті, який відображає релігійне життя та культурну ідентичність єврейської громади Болехова. У статті також висвітлено трагічну трансформацію цвинтаря в період Голокосту та його значення як місця пам'яті про знищену гебрейську спільноту.

При роботі над статтею було використано крім польових досліджень напрацювання наступних науковців: доктора мистецтвознавства Бориса Хаймовича, історика архітектури Сергія Кравцова, знавця єврейської культури

Анатолія Кержнера, фахівця з юдаїки Євгена Шнайдера та дослідника єврейського цвинтара містечка Сатанова Дмитра Полюховича.

Ключові слова: єврейський цвинтар, мацева, надгробні плити, орнамент, символіка, юдейська культура, сакральне мистецтво, кіркут, окописько, епітафія, гебрей.

Abstract. The article examines the history of the formation, functioning, and symbolic significance of the cemetery in the town of Bolekhiv as an important element of the sacred space of the Jewish community in Eastern Galicia between the seventeenth and twentieth centuries. The legal and socio-cultural preconditions for the emergence of the Bolekhiv kirkut are analysed in the context of the privileges granted to the Jewish population of the Polish–Lithuanian Commonwealth, alongside the historical development of the Jewish cemetery itself. Particular attention is devoted to the localisation of the cemetery, the semantics of the terms okopysko and kirkut, and the specific features of the spatial organisation of Jewish burial complexes in Galicia.

The structure of the cemetery has been examined in relation to commonly accepted typological models, and an attempt has been made to systematise the symbolism of the Jewish funerary monuments. Drawing upon archival documents, epigraphic materials, and field research, the study traces the evolution of matzevah ornamentation from the earliest surviving examples to the first third of the twentieth century. The role of funerary monuments as sacred objects combining text, ornament, and the symbolic code of Jewish culture is explored in detail.

Special consideration is given to the semantics of symbolic imagery and its possible interpretations. Zoomorphic and floral motifs employed in the decoration of gravestones are analysed as manifestations of the local artistic tradition of Jewish sacred art. The kirkut is interpreted as a space of collective memory

reflecting the religious life and cultural identity of the Jewish community of Bolekhiv. The article also addresses the tragic transformation of the cemetery during the Holocaust and its significance as a site of remembrance for the annihilated Hebrew community.

In addition to field investigations, the study draws upon the scholarly contributions of the Doctor of Art Studies Borys Khaimovych, the architectural historian Serhii Kravtsov, the specialist in Jewish culture Anatolii Kerzhner, the Judaica scholar Yevhen Shnaider, and the researcher of the Jewish cemetery in Sataniv, Dmytro Poliukhovych.

Keywords: Jewish cemetery, matzevah, gravestones, ornamentation, symbolism, Jewish culture, sacred art, kirkut, okopysko, epitaph, Hebrew community.

Постановка проблеми. Кладовища єврейської громади Галичини є важливими архітектурними пам'ятками сакрального мистецтва та художньої матеріальної спадщини України, однак залишається недостатньо дослідженою. Особливо це стосується локальних особливостей орнаментациї мацев, їхньої символіки та еволюції декоративних форм у контексті регіональної мистецької традиції. Болахівський цвинтар є одним з найбільших кіркутів Галичини, і зберіг значний масив надгробних пам'яток XVII-XX століть, що репрезентують різні етапи розвитку єврейського меморіального мистецтва.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю збереження та наукового осмислення матеріальної спадщини Болева. В наслідок Голокосту майже всі представники єврейської громади міста померли, що призвело в тому числі і до занепаду архітектурних їх пам'яток, зокрема синагоги та цвинтарю. Вивчення

орнаментики мацев дозволяє не лише простежити зміну художньо-стильові процесів в сакральному мистецтві Галичини, а й реконструювати символічний світогляд та культурну ідентичність єврейської народу. Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження для подальшої каталогізації, реставрації та популяризації єврейської культурної спадщини України.

Аналіз останніх досліджень продемонстрував, що проблематика єврейських цвинтарів та символіки мацев Східної Галичини привертала увагу українських і зарубіжних дослідників. Значний внесок у вивчення єврейського меморіального мистецтва здійснили Борис Хаймович, Дмитро Полюхович, Сергій Кравцов, Анатолій Кержнер, Євген Шнайдер та інші науковці. У працях Дмитра Полюховича проаналізовано символіку єврейських надгробків м. Сатанова, зокрема семантику зооморфних і рослинних мотивів, а також особливості композиційної побудови мацев. Дослідження Наталії Левкович присвячені зооморфним мотивам в оздобленні надгробків Східної Галичини XVIII – першої третини XX століття.

Окрему джерельну базу становлять матеріали експедиційної документації Jewish Galicia & Bukovina Organization, у межах якої було проведено фотофіксацію та опис мацев Болехівського кіркуту. Водночас, попри наявності загальних досліджень єврейської меморіальної спадщини України, специфіку і еволюцію орнаментів кладовища м. Болехова не введено до загальносвітового наукового обігу.

Метою статті є дослідження еволюції орнаментів надгробних плит єврейського цвинтаря у місті Болехів як складової частини сакрального мистецтва Галичини

XVII-XX століть. Для досягнення поставленої мети передбачено: проаналізувати історичні передумови формування Болехівського кладовища; охарактеризувати художньо-стильові характеристики надгробних пам'яток; систематизувати основні орнаментальні та символічні мотиви у контексті розвитку єврейського сакрального мистецтва Галичини; а також визначити значення цвинтаря як приклад матеріальної спадщини єврейської громади Болехова.

Виклад основного матеріалу. У той час, коли Реформація зрушила звичний світопорядок у Західній і Центральній Європі у XVI – середині XVII століття, Річ Посполита залишалася найтолерантнішою та найбільше віротерпимою країною в Європі. Саме тому сюди – до держави на сході, що утворилася у 1569 році внаслідок Люблінської унії, що об'єднала Велике Князівство Литовське і Жемайтське, Королівство Руське та Королівство Польське, відбулася масова міграція євреїв з європейських країн.

Польські королі, починаючи з Болеслава Побожного (1224/1227–1279) –представника династії П'ястів та його привілею Каліша (1264), своїми грамотами гарантували права та безпеку євреям. Статус «королівських людей» забезпечував євреям право на сповідання юдаїзму та будівництво синагог, закладання цвинтарів, гарантував право на вільну торгівлю, ремісництво, здійснення фінансових операцій, оренду земель, майна, приватних міст, наявність своїх власних судів та органів місцевого самоврядування – кагалів, а Рада чотирьох земель (єврейський парламент) протягом майже двохсот років представляла інтереси євреїв перед королем і сеймом, приймала закони, за якими жили єврейські громади, та розподіляла податки.

Очевидно, що єврейська громада містечка Болехів, яке на початку XVI століття увійшло до складу Жидачівського повіту Львівської землі Руського воєводства Речі Посполитої, мала всі права, гарантовані королем.

«Якщо християни, що мешкали у місті, підпорядковувалися міській раді, то гебреї – безпосередньо власнику міста. Громада мала свій незалежний суд, голова громади був і суддею, і представляв її у магістраті (Возняк, 2007, С. 419).

Це підтверджується документом з Лавничої хроніки міста Болехова, що зберігається у фондах Головного архіву давніх актів (м. Варшава, Польща) (Суркуł stryjski, 1603–1746, б. д., С. 3—12) згідно з яким «всі осілі живуть на єдиному праві; ні менше, ні більше, однаково бережуть свої свободи» (Скворій, 1991, С. 15). Це право поширювалося на всіх мешканців міста – римо- та греко-католиків, євреїв.

Така преференція для містян стала можливою завдяки тому, що у 1603 році король Сигізмундом III Ваза надав Болехову магдебурзьке право, відповідно до якого всі верстви населення – шляхта, духівництво, купці, ремісники, незалежно від віровизнання отримували право «на самоврядування, лавничі суди, торгівлю, цехові об'єднання, солеваріння тощо. Болехів отримав тоді статус міста і герб...» (Скворій, 1991, С. 14).

Тодішній власник міста – Миколай Гедзінський видав у 1612 році свій локаційний документ – «Право», в якому оголошує, що євреям (у документі – жидам) дозволено будувати будинки та крамниці на головній ринковій площі, а також надав кожному домовласнику землю під городи, які «буде дозволено їм шанувати, продавати і дарувати «ведлуг» волі і уподобання свого» (Суркуł stryjski, 1603–1746, б. д., С. 5).

Відповідно до цього документу було виділено «пляц [земельну ділянку] для божниці [синагоги] між будинками Симоновим і Мошковим, котра вільна від всіляких податків, а також пляц під школу з канцором [канцелярією], і якщо на тому пляці, наданому під школу, два будинки побудують, то будуть вільні від всіляких податків.» (Cyrkuł stryjski, 1603–1746, б. д., С. 5).

Окрім наданої гебреям землі під синагогу, школу, канцелярію, будинки та городи, «дали їм теж окописько за ставом, де померлих своїх ховають і ховати будуть вічно» (Cyrkuł stryjski, 1603–1746, б. д., С. 5).

Окописько. Саме так на Бойківщині називають єврейський цвинтар. Очевидно, що назва пов'язана з тим, що цвинтарі були оточені (окопані) ровом та невеликим земляним валом. Цей символічний бар'єр відгороджував територію мертвих від світу живих.

Паралельно вживається ще й іншу назву – кіркут. Даний термін присутній як у польській, так і в українській мовах щодо означення єврейського цвинтаря. Назва походить від німецького «Kirchhof». Самі євреї цього терміну не використовували. Для Галичини і Поділля було характерним розташування єврейських цвинтарів на горбі та за річкою чи потоком. Річка чи потік виступали в ролі символічного Стікса, що відокремлював світ живих від світу мертвих.

«"Нагірне" розташування цвинтаря теж має своє містичне пояснення. Вважається, що важкий підйом на гору не лише створює перешкоду на шляху сторонніх та береже спокій мертвих, але й заважає живим прагнути потрапити на цвинтар раніше визначеного Богом часу. Таким чином євреї прагнули уникнути разом і передчасної смерті.» (Полюхович, 2025, С. 200).

Розташування Болахівського кіркуту є типовим – на

пагорбі між двома потоками – Довжкою і Млинівкою, між вулицями Мандрика і Довжанською.

Окописько є досить великим – близько трьох тисяч поховань, перші поховання датуються першою половиною XVII століття.

У 2013 і 2014 роках Болахівський єврейський цвинтар був повністю задокументований експедиційною групою Єврейської організації Галичини та Буковини (Jewish Galicia and Bukovina Organization, далі – JGB). Під час цих досліджень було сфотографовано, описано та нанесено на інтерактивну карту всі наявні на цвинтарі надгробні плити – мацеві. Опрацьована інформація є доступною на вебсайті організації (Jewish Galicia & Bukovina, б. д.).

Найдавнішим серед виявлених надгробків виявилось поховання «чоловіка праведного, непорочного і чесного, і вірного Давида, сина Якара, датоване 22 листопада 1615 року (Tombstone of ..., б. д.), хоча за даними путівника Рут Еллен Грубер «Подорожі єврейською спадщиною: путівник по Східній Європі» («Jewish Heritage Travel: A Guide to East-Central Europe»), виданого National Geographic у 2007 році, вважалося, що перше поховання на Болахівському кіркуті відбулося у 1648 році.

Надпис на цій мацеві свідчить про те, що Давид, син Якара, ймовірно, належав до числа перших осадників штетлу (містечка) Болахів та був похований на окопиську, землю під яке подарував згадуваний вище дідич Болахова – Миколай Гедзінський.

Загалом надписи на надгробних плитах мають свою певну структуру. Завжди починаються з «тут похований/ похована» та завершуються фразою «Нехай душа його/її буде пов'язана у вузлі життя вічного».

Епітафії могли бути лаконічними, як от:

1. «Тут похований видатний знавець Тори пан Єхіель

Міхель, син пана Елії.

Нехай пам'ять його буде благословенна. Він помер 19-го дня місяця Іяра року 5487 [10 травня 1727 року]. Нехай душа його буде пов'язана у вузлі життя вічного» (Tombstone of Yechiel Michel Son of Eli[...], б. д.).

2. «Тут похований мудрий чоловік, рабин пан Меїр, син пана Єгуди Лейба Сегала, що помер 23-го дня місяця Мархешван року 5531 [11 листопада 1770 року]. Нехай душа його буде пов'язана у вузлі життя вічного» (Tombstone of Meir Son of Yehuda Leib Segal (?), б. д.) або розлогими:

3. «Хто нам тепер, хто йде його слідами? Його відхід – втрата для нас, наш пан, голова громади. Горе за тими, що зникають і не забуваються: пан рабі, равин, голова суду, праведний учитель Ізраїль, син пана Якова Сегала. Його світильник згас 13-го дня місяця Кіслев року 5487 [07 грудня 1726 року]. Нехай душа його буде пов'язана у вузлі життя вічного» (Tombstone of Israel Son of Yaakov Segal, б. д.).

4. «О, яке це було прекрасне видіння, тепер лежить у поросі. У всіх громадських справах він клав свою душу на долоню, щоб відмінити та відвертати гіркі постанови. Його покоління було захищене ним, в очах старійшин він був як князь, його ім'я було знане в брамах. Це був нагід [почесний титул] пан Аріє Лейб, син пана Єгуди. Він помер, залишивши синів, у віці 78 років, під час свята Песах, у році 5543 [16 квітня 1783 року]. Нехай душа його буде пов'язана у вузлі життя вічного» (Tombstone of Arie Leib Son of Yehuda, б. д.).

Серед поховань на Болехівському кіркуті є могила найвідомішого болехівського єврея рабина раббі Дов Болеховера, інакше – Дов-Бера Біркенталя з Болехова (1723–1805) – непересічної особистості, який відомий як

«і рабин, і письменник та хронікар, купець і торговець вином, який любив історію й перекладав на іврит німецькі та польські історичні твори. І він же є автором відомого релігійного трактату «Дівре(й) Біна» (івр. Слова розуму)» (Соловка & Опришко, 2019, С. 51). Він залишив по собі рукопис спогадів, знайдений у 1912 році в Єврейському коледжі у Відні та опублікований М. Вішніцером у 1922 році, перекладений кількома мовами, зокрема й українською.

На надгробному камені Дов Бера зображено ведмедя з бочкою та викарбувано епітафію наступного змісту: «У неділю, дев'ятого дня місяця Адар Шені року 5565 [10 березня 1805 року], помер пан рабин, видатний князь, щедрий старець, наш учитель Дов Бер, син пана Єгуди, з Біркенталя. Нехай душа його буде пов'язана у вузлі життя вічного.» (Tombstone of Dov Ber Son of Yehuda Birkentahl, б. д.).

Після події Голокосту перервався звичний уклад життя місцевих гебреїв, і перестали ховати на місцевому кладовищі. Жертви чотирьох масових акцій знищення євреїв Болехова, починаючи з 28–29 жовтня 1941 року і закінчуючи 25 серпня 1943 року, були поховані у братській могилі на Болехівському єврейському цвинтарі. «У документах НДК [Надзвичайна державна комісія зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, що діяла в СРСР під час та після Другої світової війни] наводяться дані про кількість загиблих євреїв, які пройшли через м. Болехів, – 4250 осіб. Основну частину склали, власне, мешканці міста Болехова, решта – переселені з населених пунктів Вигодського, Рожнятівського і Болехівського районів. Із них – 3800 загинули в самому Болехові, 450 – вивезені в табір смерті Белжець» (Соловка & Опришко, 2019, С. 194).

На місці масового захоронення не встановлено пам'ятний знак.

Останнім виявленим у липні 2013 року JGB похованням на Болехівському кіркуті вважається могила Сари Шнейд, датована 18 серпня 1944 року (Tombstone of Sara Schneid, б. д.).

Євреї на івриті цвинтар називали бейт кварот – дім могил, рідше – бейт хаїм – дім живих або бейт альмін – дім вічності, а метафоричним входом до того дому стали мацеви. Згодом вони еволюціонували, і на прикладі Болехівського кладовища можна розглянути розвиток канону декорування надгробних плит. Вважається, що канон почав формуватися у першій половині XVII століття. В окреслений період надгробки набули вигляду перенавантаженого декоративними елементами стилізованого порталу, який нагадував або прохід до Раю або браму зруйнованого Храму (Полухович, 2025).

За правилами юдаїзму заборонено використовувати зображення людей, тому на надгробках зустрічаються в великому різноманітті символи, флористичні та зооморфні мотиви. Серед них можна виокремити декілька основних композиційних типів, характерних для галицької єврейської меморіальної традиції.

I. За типом композиції мацеви:

1. Епіграфічно-лаконічний тип вважається більш характерним для XIX століття, або навпаки для більш раннього періоду, наприклад у XVI ст. (Полухович, 2025, С. 35). Означені типи мацеви представлені на дослідженому кладовищі одразу декілька разів, і датуються XVII ст. Мацеви і юдаїці можуть нести багато інформації і часто на них начертані строки з Тори або Талмуду з прямими цитатами або поетичними епітафіями. Структура такого типу характеризується суворою вертикальною організацією площини (Полухович, 2025, С. 7)[4, с. 7], де

центральне місце займає епітафія, а декоративні елементи концентруються переважно навколо тексту, або у верхній частині пам'ятника.

У композиційному відношенні окреслені мацеви демонструють перехід від барокової просторової насиченості до раціоналізованої структури, де текст починає відігравати домінуючу роль.

2. Портальний тип зустрічається на багатьох надгробках, починаючи з XVII століття. Одним із найчастіших типів мацев Болехова є означена композиція, яка набула особливого поширення у XVIII – на початку XIX ст. Її структура наслідує архітектоніку сакральних споруд і включає фронти, аркові завершення, колони, пілястри, карнизи та декоративні портали. Подібні композиції формують ілюзію символічного входу до райського саду (Пардес/Ган Еден) (Полюхович, 2025).

Для болехівських надгробків характерна підвищена декоративність даного типу мацеви. Різьблені колони часто доповнюються рослинними гірляндами, стилізованими виноградними лозами та коронами Тори. Особливо важливим є те, що повторюваність окремих архітектурних елементів дозволяє припускати існування локальної школи каменяряства або спеціалізованої майстерні, яка виробила впізнаваний пластичний канон. А крім того симетричність композиції свідчить про вплив барокової художньої системи, адаптованої до локальної єврейської традиції.

3. Тип з килимовою орнаментациєю, де різьблення охоплює практично всю площину пам'ятника. Для цього типу характерна майже повна відсутність вільного простору, а слова спільно з декоративними елементами створюють єдину композицію. Найчастіше використовуються рослинні мотиви: виноградні лози, квіти, листя аканта,

гранати, стилізовані дерева життя. Така композиційна насиченість є однією з характерних ознак саме галицької меморіальної пластики. Безперервність рослинного візерунка асоціюється з ідеєю вічності, безсмертя душі та неперервності роду.

II. Класифікація за символічними мотивами

Семантичний аналіз мацев Болехова дозволяє розглядати надгробну орнаментику як складну систему візуальної інтерпретації способу життя, соціального статусу, релігійної функції, родової приналежності та особистісної характеристики померлого. На одному нагробку можуть зустрічатись одразу декілька символів, можуть бути поєднані тільки зооморфні з флористичними, але для класифікації розглядаємо їх окремо.

1. Найчастіше на Болехівському кладовищі зустрічається наступні символи:

- «минора», є символом єврейства, однак широко використовувалась лише з другої половини XIX ст. Спочатку означений символ входить до єврейської сакральної символіки, однак з розвитком сіоністського руху, який взяв його собі за емблему. Часто надгробки одружених жінок прикрашали п'яти- або семисвічником, рідше трисвічником. Зазвичай ще і обабіч додавались голубки, горлички, а іноді і «праведні» лелеки (Полюхович, 2025).

- «корона» зустрічається на надгробках означеного поховання часто, підкреслювалося високе значення вирізьбленого зображення чи тексту і поважний статус похованого. Так, наприклад, під «короною Тори» розуміється знання людиною священних текстів, а «корона священства» – це обов'язки, покладені на когенів (Полюхович, 2025).

- «благословення когенів» – зображення складених особливим чином рук, які нагадують жест жерців

храму, яким благословляють народ. Когенами в юдаїзмі називають представників жерців з роду нащадків Аарона з коліна Левія.

- «глек» для води вказує на чашу для омовіння рук, яку зображали на могилах нащадків Левія, які не походили від Аарона і були зобов'язані допомагати когенам (жерцям-ааронітам) (Полухович, 2025, С. 67). Вони могли виконувати функції співаків, музикантів, охоронців тощо.

2. Зооморфна символіка є однією з найвиразніших рис болехівських мацев (Левкович, 2023). Найчастіше трапляються леви, олені, птахи, ведмеді та фантастичні істоти:

- «Лев» є одним із найпоширеніших мотивів в юдейській традиції, і асоціюється з коліном Юди. У композиціях кладовища Болехова леви зображені часто поруч з короною або з епітафічним блоком, виконуючи функцію сакральних охоронців.

- «Олень» символізує чистоту, побожність і часто пов'язується з ім'ям Цві. У багатьох випадках олень трактується як символ душі, що прагне до Бога (Полухович, 2025, С. 124).

- «Птахи» у меморіальній пластиці єврейської традиції виступають символами душі та переходу до небесного світу. Часто вони зображуються у верхніх частинах композиції, що підсилює вертикальну спрямованість мацеви.

На думку відомого дослідника єврейського мистецтва Бориса Хаймова сюжет пташиного гнізда на жіночих могилах дає відсилку до Раю згідно з вченням Кабали. Тому кількість пташенят на надгробку вказує кількість дітей у похованій (Полухович, 2025, С. 141).

- «Ведмідь» пов'язаний з ім'ям Бера та водночас символізує силу і захист. Прикладом може служити

надгробок відомої особистості Дов Бера, на якому зображено ведмідь з бочкою.

- «Єдиноріг» асоціюється з чистотою та духовною досконалістю. А також часто зустрічаються в парі з левом. Крім парного зображення є популярним у єврейській традиції сюжет бійки лева та єдиного рога символізує очікування на прихід месії (Машиаха).

3. Рослинна орнаментика становить одну з найважливіших складових художньої системи єврейської традиції в оздобленні надгробної плити. Найбільше квітучих галузок зустрічається на жіночих могилах, і вважається, що кількість квітів або плодів вказує на кількість дітей у похованій. (Полюхович, 2025, С. 141).

- «Дерево життя» – один із центральних символів юдейської традиції, що уособлює безсмертя, мудрість та зв'язок поколінь (Полюхович, 2025, С. 126). Цей орнамент притаманний і української традиції і зустрічається в оздобленні архітектури в широкій палітрі форм.

- «Виноградна лоза» є символом Ізраїлю, родючості, духовного достатку та безпосередньо Тори.

- «Гранат» в юдейській культурі асоціюється з праведністю та множинністю заповідей.

- «Квіти та гірлянди з них» – розповсюджені мотиви, які підкреслюють ідею оновлення, циклічності життя та райського саду.

III. Класифікація за технікою різьблення

1. Високий рельєф характерний для мацев XVIII ст., коли для регіону Галичини стає притаманною виразна барокова динаміка. Майстри активно використовували багаторівневу різьбу, що створювала ефект просторової гри світла й тіні.

2. Контурне різьблення є більш характерним для XIX ст., де основна увага приділяється лінії та площині.

3. Геометризоване різьблення найбільше зустрічається наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Для означеного типу простежується спрощення пластичних форм, зменшення об'ємності та поступова стандартизація декоративних елементів.

ІV. Класифікація мацев за епіграфікою є важливим індикатором культурних трансформацій єврейської громади Болехова.

1. Виключно івритські написи характерні для традиційного середовища ХVІІ – початку ХІХ ст (Goberman, 2000, С. 141).

2. Поєднання івриту з німецькою або польською мовами можна зустріти з кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., що свідчить про процеси модернізації та інтеграції єврейської громади у культурний простір Австро-Угорської імперії.

Висновки. Єврейський цвинтар є безумовно пам'яткою архітектури і знаходиться під охороною ЮНЕСКО, але нажалі в занедбаному стані. Так, більшість барельєфних елементів мацев покриті мохом, і втрачаються без належного нагляду, оскільки знаходяться просто неба. Більшість з надгробних плит неможливо ідентифікувати без належної реставрації.

Структура кладовища співпадає з загальноприйнятою, де у відповідних містах захороненні жінки, чоловіки та діти. Також важливо розуміти, що на частині мацев (надгробна плита) знаходяться приклади ідишської письма, яка зникла на наших теренах, однак не є предметом даного дослідження.

На основі візуального аналізу надгробних плит Болехова та опублікованих матеріалів інших дослідників можна стверджувати, що на прикладі означених мацев можна спостерігати еволюційні зміни декоративних елементів сакрального єврейського мистецтва Галичини

XVII – XX століть. Крім того є помітною привалювання барокової традиції, яка проявляється у насиченій різьбі, симетрії композицій та складної орнаментатії.

Також можна помітити поступову зміну вподобань місцевих майстрів від переважання текстуальної інформації на початку XVII ст. до перенавантаження декоративними елементами вже наприкінці означеного століття, розвитком пластичних елементів в подальшому, і поверненню до стриманості композиції і домінуванням епітафічного тексту на початку XX століття. В цей період верхня частина зазвичай містить символічний знак: корону, менору, руки, вазон, глек або зооморфне зображення, а нижня композиція переходить у вертикальний епіграфічний блок.

Подібна трансформація пов'язана із загальноєвропейськими художніми процесами XIX ст. і тенденцією до поступового посилення значення текстуальної пам'яті над пластичною символікою.

Список використаних джерел:

1. Возняк Т. Болехів. Незалежний культурологічний часопис «І». 2007. Т. 48. С. 418—425.
2. Левкович Н. Я. Символіка зооморфних мотивів в оздобленні надгробків єврейських кладовищ Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 6. С. 45—53. DOI:10.32782/uad.2023.6.6.
3. Полюхович Д. Єврейський цвинтар Сатанова: кам'яні звірі та магичні обряди. Київ : Дух і літера, 2025. 248 с. ISBN 978-617-8445-29-4.
4. Скворій Р. На Болехівських видноколах. Стрий, 1991. 120 с.
5. Соловка Л., Опришко С. 150 із 150 тисяч... голокост

Євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини. Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. 576 с.

6. AGAD (Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie). Zbiór Aleksandra Czołowskiego, 1364–1941. Cyruł Stryjski, 1603–1746. Inwentarz zespołu PL, 1/388. Sygn. 179, Dawna sygn. 3172. Nr. mikr. 38787. Копія мікроплівки зберігається у фондах музею історії міста Болехова; цифрова копія мікроплівки надана Михайлом Поляницею).

7. Goberman D. N. Carved memories: heritage in stone from the Russian Jewish Pale. New York : Rizzoli, 2000. 167 p. ISBN 978-0-8478-2256-0.

8. Jewish Galicia & Bukovina. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://jgaliciabukovina.net/134870/webform/contact-us> (дата звернення: 14.05.2026).

9. Tombstone of ... Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157461/tombstone/tombstone> (дата звернення: 14.05.2026).

10. Tombstone of Arie Leib Son of Yehuda. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/158478/tombstone/tombstone-arie-leib-son-yehuda> (дата звернення: 14.05.2026).

11. Tombstone of Dov Ber Son of Yehuda Birkentahl. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/156666/tombstone/tombstone-dov-ber-son-yehuda-birkentahl> (дата звернення: 14.05.2026).

12. Tombstone of Israel Son of Yaakov Segal. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157956/tombstone/tombstone-israel-son-yaakov-segal> (дата звернення: 14.05.2026).

13. Tombstone of Meir Son of Yehuda Leib Segal (?). Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net>

net/158560/tombstone/tombstone-meir-son-yehuda-leib-segal (дата звернення: 14.05.2026).

14. Tombstone of Sara Schneid. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157631/tombstone/tombstone-sara-schneid> (дата звернення: 14.05.2026).

15. Tombstone of Yechiel Michel Son of Eli[...]. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157482/tombstone/tombstone-yechiel-michel-son-eli%E2%80%A6> (дата звернення: 14.05.2026).

References

1. Возняк Т. Болехів. Незалежний культурологічний часопис «І». 2007. Т. 48. С. 418—425.

2. Левкович Н. Я. Символіка зооморфних мотивів в оздобленні надгробків єврейських кладовищ Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 6. С. 45—53. DOI:10.32782/uad.2023.6.6.

3. Полюхович Д. Єврейський цвинтар Сатанова: кам'яні звірі та магичні обряди. Київ : Дух і літера, 2025. 248 с. ISBN 978-617-8445-29-4.

4. Скворій Р. На Болехівських видноколах. Стрий, 1991. 120 с.

5. Соловка Л., Опришко С. 150 із 150 тисяч... голокост Євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини. Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. 576 с.

6. AGAD (Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie). Zbiór Aleksandra Czołowskiego, 1364–1941. Cyrcuł Stryjski, 1603–1746. Inwentarz zespołu PL, 1/388. Sygn. 179, Dawna sygn. 3172. Nr. mikr. 38787. Копія мікроплівки зберігається у фондах музею історії міста Болехова; цифрова копія мікроплівки надана Михайлом Поляницею).

7. Goberman D. N. Carved memories: heritage in stone from the Russian Jewish Pale. New York : Rizzoli, 2000. 167 p. ISBN 978-0-8478-2256-0.

8. Jewish Galicia & Bukovina. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://jgaliciabukovina.net/134870/webform/contact-us> (дата звернення: 14.05.2026).

9. Tombstone of ... Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157461/tombstone/tombstone> (дата звернення: 14.05.2026).

10. Tombstone of Arie Leib Son of Yehuda. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/158478/tombstone/tombstone-arie-leib-son-yehuda> (дата звернення: 14.05.2026).

11. Tombstone of Dov Ber Son of Yehuda Birkentahl. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/156666/tombstone/tombstone-dov-ber-son-yehuda-birkentahl> (дата звернення: 14.05.2026).

12. Tombstone of Israel Son of Yaakov Segal. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157956/tombstone/tombstone-israel-son-yaakov-segal> (дата звернення: 14.05.2026).

13. Tombstone of Meir Son of Yehuda Leib Segal (?). Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/158560/tombstone/tombstone-meir-son-yehuda-leib-segal> (дата звернення: 14.05.2026).

14. Tombstone of Sara Schneid. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157631/tombstone/tombstone-sara-schneid> (дата звернення: 14.05.2026).

15. Tombstone of Yechiel Michel Son of Eli[...]. Jewish Galicia & Bukovina. URL: <https://www.jgaliciabukovina.net/157482/tombstone/tombstone-yechiel-michel-son-eli%E2%80%A6> (дата звернення: 14.05.2026).